

VAESUSE INDIVIDUAALNE JA SOTSIAALNE OLEMUS

Tiiu-Liisa Laes

Artiklis tutvustatakse erinevaid vaesuse mõõtmise viise ning vaadatakse lähemalt vaesuse suundumusi ja väljendumist Eestis sotsiaal-majandusliku olukorra taustal.

Sissejuhatuseks

Mitmed vaesuse uurijad on välja toonud, et vaesus individuaalse probleemina vähendab inimeste isiklikku heaolu ja toimetulekut, tekitades neis psüühilist pinget, masendust ja murelikkust, millega sageli kaasneb alkoholism, narkootikumide tarvitamine ja muu paheline sõltuvuskäitumine (nt Kutsar 2010). Vaesusest on tingitud inimeste mitmed probleemid, nagu makseraskused (vaesemad vaesed ei jaksa maksta üüri- ja kommunaalmaksud, jõukamad vaesed ehk uusvaesed jäävad hätta laenukohustuste täitmisega), piiratud juurdepääs haridusele (nt ei pääse omandama tasulist kõrgharidust), sunnitud loobumine iseennast rahuldavast elustiilist (nt kultuuritarbimine on piiratud), kehvem tervis (nt vaesemate vaeste kesine ja vitamiinivaene toitumine, jõukamatel vaestel piiratud juurdepääs tasulisele arstiabile).

Üksikisik saab vaesusest välja tulla vaid ennast harides ja/või ümber õppides, oma võimekust suurendades, tegevust tõhustades ning tasuvale tööle asudes. Halvemal juhul jääb inimene passiivseks või püüab toime tulla ühiskonna seisukohalt ebaefektiivselt, näiteks püüab elada toetustest või majandada rahatult, kasutab illegaalset töötamist ja äri, halvimal juhul varastab. Ainult individuaalsetest jõupingutustest ei tarvitse aga jätkuda, kui ühiskond tervikuna inimesele vastu ei tule. Riigi ülesanne on pakkuda toetust (nii otseselt kui kaudselt), kindlustada ligipääs ressurssidele ning anda võimalus individuaalseid võimeid rakendada (nt töökohtade loomise kaudu). Üksikisikute probleemidest kasvavad välja kogu ühiskonna sotsiaalsed probleemid. Mikrotasandil võib peituda alge, mis halvab süsteemi toimimise makrotasandil. Samas ei saa vaadata mikroprobleemi tekkimist lahus makroprobleemist, sest ühiskond on tervik, kus kõik on omavahel seotud.

Vaesus kui sotsiaalne probleem mõjutab ühiskonda tervikuna. Vaeste osatähtsus ühiskonnas on üks olulisemaid sotsiaalse sidususe ja tõrjutuse näitajaid, samuti iseloomustab see ühiskonna sotsiaalset kaasatust. Ühiskonnale mõjub vaesus ühendavat ja edasiviivat jõudu pärssivana, sest see vähendab jätkusuutlikkust, tekitab palju sotsiaalseid riske (nt sõltuvusainete tarvitamine noorte seas), toob kaasa väiksema sotsiaalse sidususe ja kaasatuse, mõnel juhul isegi ühiskonnaliikmete heitumuse ning isolatsiooni (nt töötusega on võimalik pikema aja jooksul kohaneda).

Kuidas vaesust mõõdetakse?

Vaesuse mõõtmiseks selgitatakse enamasti välja selle sügavus, ulatus ja struktuur. Mõõtmine lähtub vaesuspiirist, mis on uuringutes määratletud vägagi erinevalt ja annab seega erinevaid uuringutulemusi. Kuna vaesusele on palju lähenemisviise, siis on ka selle mõõtmiseks rohkelt võimalusi. Vaesust mõõdetakse sissetulekute, tarbimise, jõukuse, heaoluprobleemide esinemise hulga ja sageduse või subjektiivsete hinnangute alusel. Mõõtmiseks võidakse kasutada nii üksiknäitajaid kui ka paljudest näitajatest koosnevad agregeeritud indekseid (Trumm 2010: 12).

Traditsiooniliselt mõõdetakse vaesust sissetulekust lähtuvalt (ekvivalentnetosissetuleku alusel). Ekvivalentnetosissetulek on leibkonna netosissetulek, mis on jagatud leibkonnaliikmete tarbimiskaalude summaga. See on palgatöö eest ja individuaalsest teisest tegevusest saadud sissetuleku, omanditulu, sotsiaalsete siirete, teistelt leibkondadelt saadud regulaarsete rahaliste maksete ja enammakstud tulumaksu tagastuse summa, millest on maha arvatud leibkonna tehtud regulaarsed rahalised maksed teistele leibkondadele, varalt tasutud maksud ja tulumaksu juurdemaksed.

Rääkides vaesuse mõõtmisest, on oluline pöörata tähelepanu tarbimiskaalude mõistele. Tarbimiskaalused kasutatakse selleks, et muuta erineva koosseisuga leibkondade sissetulekud omavahel võrreldavaks. Leibkonna suuruse mõju tasandamiseks kasutatakse kõige sagedamini summaarsete tarbimiskulutuste jagamist leibkonnaliikmete arvuga, mille tulemusena saadakse kulutused, mis leibkonnas tehakse ühe leibkonnaliikme kohta. Siiski ei peegelda leibkonnaliikmete arvuga jagatud tarbimiskulutused leibkonna tegelikku tarbimiskäitumist. Leibkonna tarbimiskulud jaotatakse individuaalseteks (nt toidukulu) ja ühisteks (nt eluasemekulud). Individuaalsed kulud ei ole kõikidel leibkonnaliikmetel üldjuhul ühesugused (nt lapsed söövad vähem kui täiskasvanud, pensionärid ei osta nii palju rõivaid, kui noored jne). Individuaalsed kulud suurenevad leibkonnaliikmete arvu kasvades, ühiskulud aga mitte eriti (Trumm 2010: 12). Tarbimiskaalude arvutamise eesmärk ongi vastata küsimusele, kui palju peaks teatud suuruse ja koosseisuga leibkonna (nt kahe väikelapsega neljaliikmeline pere) sissetulek olema suurem või väiksem võrreldes teatud teistsuguse suuruse ja koosseisuga leibkonna (nt ühe väikelapsega üksikvanema pere) sissetulekuga, et mõlema perekonna heaolu (elustandard) oleks võrdne (Szulc 2009).

Kaalud omistatakse eraldi täiskasvanud leibkonnaliikmetele ja lastele valemiga $1 : a : b$. Valemi aluseks on eeldus, et esimene täiskasvanud leibkonnaliige, keda arvutustes käsitletakse tarbimisühikuna, kannab kõik leibkonna ühiskulutused. Arv a näitab, kui suure osa täiskasvanud leibkonnaliikme tarbimisest moodustab tema isiklik tarbimine ilma ühiskulutusteta – täpselt nii suureks loetakse kõigi teiste täiskasvanud leibkonnaliikmete tarbimismah. Arv b näitab lapse tarbimismahu suhet esimese leibkonnaliikme kogutarbimisesse (Tiit 2006: 3).

Euroopa Liidu liikmesriikides kasutatakse ametlikult OECD modifitseeritud tarbimiskaalused, mille kohaselt loetakse esimese leibkonnaliikme tarbimiskoormuseks 1, kõikide teiste üle 14-aastaste leibkonnaliikmete tarbimiskoormuseks 0,5 ja kuni 14-aastaste laste tarbimiskoormuseks 0,3. Neid kaalusid kasutatakse suhtelise vaesuse arvutamisel ka Statistikaametis. Absoluutse vaesuse arvutamisel kasutatakse aga OECD traditsioonilisi tarbimiskaalused ($1 : 0,7 : 0,5$), mis vastab Eesti oludele paremini.

Kõige levinum põhimõtteline arutelu vaesuse teemal toimub küsimuse üle, kas vaesus on absoluutne või suhteline. Absoluutse vaesuse mõiste on ajalooliselt varasem ja kõige lihtsamalt öeldes tähendab see seisundit, kus inimese tulu jääb allapoole teatud minimaalset taset. Miinimumtase on välja selgitatud inimese (peamiselt füsioloogilistest) põhivajadustest lähtuvalt. Esimesed absoluutse vaesuse kontseptsioonist lähtuvad uuringud korraldati Suurbritannias juba rohkem kui sada aastat tagasi (Booth 1892) ja nende eesmärk oli välja selgitada inimeste hulk, kellel ei jätkunud rahalisi vahendeid, et säilitada füüsiline toimetulek. Tänapäeval käsitlevad arenenud riikide statistilised uuringud absoluutset vaesust kui nähtust, mis on tihedalt seotud füsioloogilise või sotsiaalse elatusmiinimumiga. Elatusmiinimumiga määratletakse riigis hädavajalikuks peetav või normatiivne materiaalsete ressursside tase. Seega, kui ühiskonnas on kõrge absoluutse vaesuse tase, siis aitaks näiteks miinimumpalga ja/või töötü abiraha suurendamine. Absoluutne vaesus sobib iseloomustama muutusi riigi majandustasemes. Absoluutse vaesuse määratlusel on ka omad puudused. Suurimaks neist peetakse miinimumvajaduste määratlemise subjektiivsust. Kas on ikkagi võimalik otsustada, mis just on inimesele hädavajalik ja mis mitte? Ka on riikides ja kultuurides arusaam miinimumvajadustest väga erinev, mistõttu ei saa absoluutse vaesuse taset riigiti võrrelda.

Suhteline vaesus näitab kõige lihtsamalt väljendades seda, et ühiskonnas on inimesi, kellel on raha (ressurssi) vähem kui teistel. Suhtelise vaesuse mõiste järgi on inimesed, perekonnad või sotsiaalsed grupid vaesed siis, kui nende käsutuses olevad ressursid ei võimalda toituda, elada ning osaleda ühiskondlikus elus nii, nagu selles ühiskonnas on tavapärane või üldiselt aktsepteeritud (Townsend 1979: 31). Siinkohal rõhutatakse vaesuse suhtelist loomust, kuna vaesus seatakse sõltuvusse ühiskonna üldisest heaolustasemest. Kui ühiskonnas on kõrge suhtelise vaesuse tase, siis aitab raha ümberjagamine. Seega sobib suhteline vaesus iseloomustama sissetulekute jaotust ja sotsiaalpoliitika toimivust. Suhtelise vaesuse määr on madal, kui väikese sissetulekuga leibkondi on vähe ehk riigi sotsiaalpoliitika toimib hästi.

Absoluutse ja suhtelise vaesuse taset ühiskonnas mõjutavad mõnevõrra erinevad tegurid. Absoluutne vaesus sõltub eelkõige ühiskonna üldisest arengutasemest ja ühiskonnaliikmete jõukusastmest. Mida rikkam on ühiskond, seda kõrgem on ühiskonnaliikmete põhivajaduste rahuldatuse aste. Suhtelise vaesuse puhul pole ühiskonna jõukuse tase oluline – vaeseid on igas ühiskonnas. Tähtsaks kujuneb hoopis ressursside jaotus ühiskonnas. Mida ühtlasemalt on ressursid jaotunud, seda väiksem on võimalus, et mõne sotsiaalse rühma ressursitase on üldisest märgatavalt madalam. Seega on suhteline vaesus seotud eelkõige ebavõrdsuse erinevate vormidega (ebavõrdne tulude jaotus, ebavõrdne juurdepääs ühiskondlikele ressurssidele, ebavõrdne kohtlemine, diskrimineerimine jne) (Trumm 2010: 9).

Vaesuse mõõtmisel tuleb lähtuda vaesuspiirist. See on ressursside tase, millest allapoole jäävaid ressursse kasutavad inimesed või leibkonnad loetakse vaesteks. Sõltuvalt vaesuse teemaatikale lähenemisest on ka vaesuse piir kas absoluutne või suhteline. Absoluutse vaesuse piir väljendab miinimumvajaduste rahuldamise rahalist maksumust ehk füsioloogilist või sotsiaalset elamiseks vajalikku miinimumi (miinimumpalk, toimetulekupiir, elatusmiinimum vms). Absoluutse vaesuse piiri arvutamise aluseks on leibkondade minimaalsed kulutused tegelike hindade juures. 2005. aastal ühitati Eestis elatusmiinimumi ja absoluutse vaesuse piiri mõiste.

Seotult absoluutse vaesuse piiriga määratletakse Eestis ka vaesuse kihid. Sõjaväesuse piiriks loetakse 80% ja vaesusriski piiriks 125% absoluutse vaesuse piirist. Sellest suuremate sissetulekutega leibkondi loetakse vaesusriskist väljas olevateks. Täpsemalt moodustub neli vaesuskihti:

- sõjaväesuse, kuhu kuuluvad leibkonnad, kelle sissetulek on allpool sõjaväesuse piiri (sissetulekute tase kuni 80% absoluutse vaesuse piirist);
- toimetulekut ohustav vaesus, kuhu kuuluvad leibkonnad, kelle sissetulek jääb absoluutse vaesuse piiri ja sõjaväesuse piiri vahele (sissetulekute tase 80–100% absoluutse vaesuse piirist);
- vaesusriski piirkond, kuhu loetakse leibkonnad, kelle sissetulek ületab absoluutse vaesuse piiri, kuid jääb allapoole vaesusriski piiri (sissetulekute tase kuni 125% absoluutse vaesuse piirist);
- vaesusriski vaba kiht, kuhu kuuluvad leibkonnad, kelle sissetulek ületab vaesusriski piiri (sissetulekute tase üle 125% absoluutse vaesuse piirist). (Tiit 2006: 2–3).

Suhtelise vaesuse piir näitab ressursside taset, mis on madalam ühiskonna keskmisest ressursside tasemest. Keskmise ressursitaseme määramisel võetakse aluseks ekvivalentnetosissetuleku mediaan. Euroopa Liidu ametlikuks vaesuspiiriks on 60% ekvivalentnetosissetuleku mediaanist. Mediaan on sissetulekute tase, mis jagab sissetuleku saajad kaheks võrdseks rühmaks: pooled on mediaanist väiksema ja pooled suurema sissetulekuga. Ka suhtelise vaesuse puhul rakendatakse vaesuse tõsidust või sügavust iseloomustavaid lisanäitajaid. Vaesuse sügavust iseloomustab vaesuse määr erineva tasemega vaesuspiiride korral, kusjuures vaesuspiir on vastavalt 40%, 50% ja 70% mediaanist. 40% mediaanist eristab kõige madalama ressursitasemega leibkonnad. (Trumm 2010: 13)

Vaesust saab mõõta ka tarbimisest lähtuvalt. Ringen (1988) nimetab tarbimisest lähtuvat vaesuse mõõtmist otseseks meetodiks, mis võimaldab realselt mõõta leibkondade vajaduste rahuldatuse astet. Tarbimisest lähtuvat vaesuspiiri kasutatakse ka sissetulekuvaesuse alternatiivina. Sellise lähenemise korral on peamine kriitiline argument, et andmed sissetuleku kohta on ebatäpsed (esineb sissetulekute varjamist või moonutamist) ega kajasta adekvaatselt tegelikku olukorda (Kutsar ja Trumm 1993; Bradshaw 2006). Nii nagu sissetulekuvaesus, võib ka tarbimisvaesus olla defineeritud absoluutse või suhtelise kategooriana (esimesel juhul on aluseks minimaalsete kulutuste tase, teisel juhul tarbimiskulude üldine statistiline jaotus), samuti on võimalik analüüsida vaesuse kihilisust ja vaesusüvikut (Trumm 2010: 14).

Vahel räägitakse vaesusest ja uuritakse ning mõõdetakse seda objektiivsuse-subjektiivsuse prisma kaudu. Objektiivne vaesus on olemasolevate ressursside tegelik nappus, mida saab

mõõta nii sissetulekute kui ka kulutuste põhjal. Sagedamini vaadeldakse siiski sissetulekuid. Samas on objektiivne lähenemine vaesusele saanud ka kriitikat, mis väidab, et inimeste vajaduste rahuldatust on väga keeruline objektiivselt määratleda. Subjektiivse vaesuse puhul aga hindab inimene ise, kas tema ressursid on piisavad, et normaalselt toime tulla ja ära elada või milline on tema enda arvates tema ressursitase võrreldes teistega. Ka sel puhul on kasutatud eri näitajaid. Enamasti aga küsitakse vastajalt subjektiivset hinnangut oma majanduslikule toimetulekule ja majanduslikule staatusele (hinnatakse skaala põhjal). Vahel kasutatakse kaudsemaid võimalusi, näiteks küsitakse rahuloluhinnangut oma majanduslikule olukorrale või sissetulekule. Paljud uuringud on näidanud, et objektiivne ja subjektiivne vaesus kattuvad teineteisega väga vähe (Kangas ja Ritakallio 1998; Fahey 2007 jt). Seega erinevad individuaalsed hindamisstandardid uurijate kehtestatud ühiskonnakesksetest objektiivsetest standarditest. Nii võib juhtuda, et vaeseks loetakse inimene, kes tuleb tänu oma ettevõtlikkusele ja oskustele piiratud ressursiga suurepäraselt toime, ning vaeseks ei osutu inimene, kelle ressursitase on kehtestatud miinimumstandardist vaid pisut kõrgem (Trumm 2010: 9, 10).

Mõnikord mõõdetakse vaesust mitterahalistest kriteeriumitest lähtuvalt. Sellisel juhul keskendutakse elamistingimustele, elukvaliteedile, osalemisvõimalustele jne. Sageli kasutatakse selles kontekstis ka mõistet ilmajäetus (deprivatsioon). Brown ja Madge (1982) on defineerinud ilmajäetust kui millegi ihaldusväärsuse, kuid vajalikuks peetava (sissetulek, vara, tervis, haridus jne) puudumist, mis vähendab märgatavalt inimeste heaolu. Ilmajäetuse mõõtmiseks on mitu võimalust. Üks esimesi rahvusvahelist tunnustust võitnud katsetest ilmajäetust mõõta pärineb Townsendilt (1979), kes koostas indeksi, mis mõõdab leibkondade rahaliste vahendite vähesusest tingitud loobumist mitmetest füsioloogilistest, majanduslikest ja sotsiaalsetest vajadustest. Ka ilmajäetust võib mõõta nii objektiivsete (näiteks elamistingimused) kui ka subjektiivsete (inimese tunnetuslik ilmajäetus erinevatest võimalustest) näitajate abil. Enamasti tõlgendatakse ilmajäetust kui kehva elamistingimustes elamist ja/või püsikaupade puudumist või tavapärastest tegevustest loobumist. Mõõtmiseks kasutatakse sageli agregeeritud indekseid.

Statistikaamet on siiaaani mõõtnud eelkõige suhtelist vaesust. Samas on lõpule jõudmas andmemetoodilised tööd, mis valmistavad ette absoluutse vaesuse mõõtmist. Lisaks selles artiklis avaldatud esialgsetele absoluutse vaesuse näitajatele on absoluutse vaesuse põhjalikumad andmed 2013. aasta jooksul jõudmas ka Statistikaameti avalikku andmebaasi.

Vaesuse olemus Eestis

Käesolev analüüs käsitleb objektiivset rahalist ehk finantsvaesust, keskendudes nii suhtelisele kui ka absoluutsele vaesusele. Vaesuse hindamiseks on vaadatud ekvivalentnetosissetulekut.

Suhtelise vaesuse määr on kõrge juhul, kui võrreldes ühiskonnas valitseva keskmise tasemega on palju madala sissetulekuga leibkondi. See tähendab üldjoontes seda, et riigi sotsiaalpoliitika ei ole võimaldanud ressursse nii jaotada, et inimeste seas oleks vähem ebavõrdsust. Seega mõõdab suhteline vaesus elanikkonna sissetulekutepõhist kihistumist.

Üksikisiku isiklikku heaolu mõjutab rohkem absoluutne vaesus, kus inimesel napib söna otseses mõttes elamiseks toitu ja riideid. Absoluutse vaesuse piir (arvestuslik elatusmiinimum) on määratud lähtuvalt eksperthinnangust ja see tuleneb arvutustest, milline on väikseim rahasumma, mis on vajalik inimese füsioloogiliste vajaduste rahuldamiseks (toit ehk minimaalne toidukorv, peavari, riided ja teised kulutused). Allpool absoluutse vaesuse piiri elavate leibkondade elustandard jääb allapoole normaalseks eluoluks tarvilikku taset. Absoluutse vaesuse piir on tunduvalt madalam kui suhtelise vaesuse piir, seega on absoluutses vaesuses inimene ka suhtelises vaesuses, kuid suhtelises vaesuses inimene ei tarvitse olla ühtlasi absoluutses vaesuses. 2011. aastal oli Eestis suhtelise vaesuse piiriks 299,36 eurot kuus ja absoluutse vaesuse piiriks 186,26 eurot kuus (võrdluseks: riiklik toimetulekupiir oli 2011. aastal 76,70 ja alampalk 278,02 eurot kuus).

Kuni 2007. aastani paranes Eesti elanike elujärg kiiremini kui kunagi varem. Kuigi suhtelise vaesuse riskis olivate määr ulatus ligikaudu 20%-ni, paranes keskmiselt ka suhteliselt vaeste

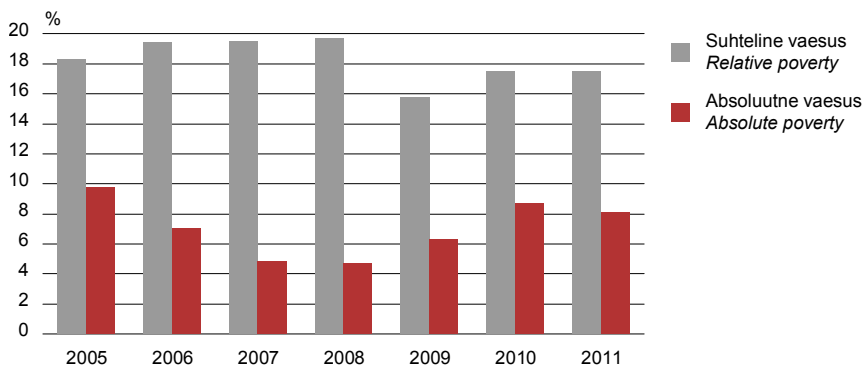
elujärg, sest vaesuspiir pidevalt tõusis. Olukord muutus alates 2008. aastast, kui kiire palgakasv peatus ja asendus peatselt langusega (Tiit 2010).

Suhtelise vaesuse määr on Eestis olnud võrdlemisi muutumatult 18–19%, langes pisut madalamale vaid 2009. aastal (joonis 1). Ühtlane suhtelises vaesuses olivate tase on tingitud sellest, et sissetulekute ebavõrdsus ei vähenenud ka vahepealsetel majanduslikult parematel aegadel. Halvemal ühiskondlikul positsioonil olevate inimeste võimalused siis küll paranesid, aga samapalju läks paremaks ka edukamate elu. Suhtelises vaesuses elavate inimeste arvu vähenemine 2009. aastal ei olnud seotud nende sissetuleku suurenemisega, vaid vaesuspiir langes, sest sissetulek vähenes ka edukamatel ning sissetulekute tase korras ühtlustus. 2009. aastal suurenesid ka pensionid, mistõttu osa vanaduspensionäridest sai vaesusest välja.

Absoluutse vaesuse määr langes tänu majanduskasvule ja sissetulekute suurenemisele kuni 2008. aastani, majanduskriisi tulekuga hakkas aga absoluutses vaesuses inimeste osatähtsus jõudsalt kasvama. Kõige madalama elatustasemega sotsiaalsed rühmad on jäänud hammasratasde vahele, neil ei ole piisavalt ressursse ka kõige elementaarsemaks toimetulekuks, tarbimisvõimalused on piiratud ning materiaalne ilmajätus suurenenud. Mida vähem on ühiskonnas ressursse, seda madalam on ühiskonnaliikmete põhivajaduste rahuldatus aste ning seda rohkem on toimetulekuraskustes ja nigela elatustasemega üksikisikuid. 2010. aastal elas Eestis ligi 9% inimesi absoluutses vaesuses ja vaeste inimeste osatähtsus oli võrreldes majanduse paremate aegade (2008. aasta) peaaegu kaks korda suurem. Ka 2011. aastal ei olnud absoluutse vaesuse määr vaatamata sissetulekute kasvule ja töötuse vähenemisele veel oluliselt langenud ning oli 8%. Kindlasti on vaesus Eestis veelgi suurem, sest uuringud ei hõlma kodutuid, vange, tänavalapsi, hooldekodus viibivaid vanureid.

Joonis 1. Absoluutse ja suhtelise vaesuse määr Eestis, 2005–2011

Figure 1. Absolute and relative poverty rate in Estonia, 2005–2011

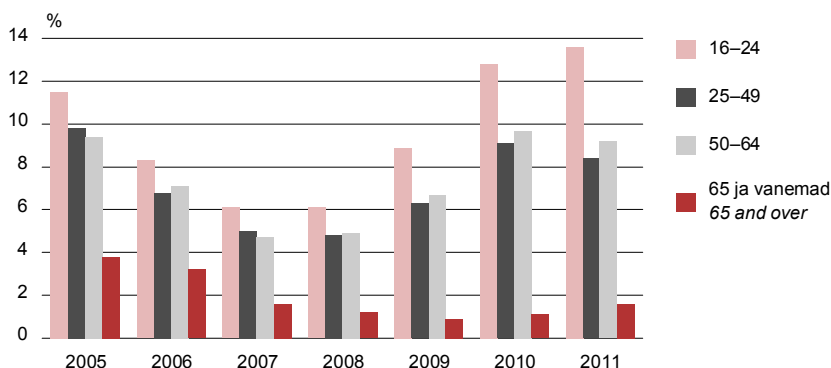

Vaadates absoluutses ja suhtelises vaesuses elavaid vähemalt 16-aastaseid elanikke vanuserühmade kaupa, näeme ühes ja teises vaesuse liigis küllalt erinevat mustrit (joonised 2 ja 3). Kui aastail 2005–2011 kannatasid absoluutse vaesuse all kõige enam 16–24-aastased noored, kelle äärmuslik vaesus on viimastel aastatel isegi suurenenud, siis suhtelises vaesuses olid kuni 2008. aastani eelkõige eakad, eriti naised. Õnneks ei olnud nende vaesus sügav, vaid üsna vaesuspiiri lähedal. Eakate mediaanssissetulek oli 2007. aastal vaesuspiirist 15% kaugusel. Seega ei puudutanud sissetulekute kasv ja kiire majandusareng kõiki võrdselt, vanemad inimesed jäid sellest paraku kõrvale. Kuid pärast 2009. aasta pensionide tõusu, mis 65-aastased ja vanemad inimesed suhtelisest vaesusest välja tõi, on ka suhtelises vaesuses enim noori inimesi, kellest ilmselt paljud veel õpivad. Üldiselt ongi suhtelises vaesuses kõige vähem parimas töөлkäimise eas ehk 25–49-aastaseid inimesi. 2010. aastal oli aga isegi tööealiste vaesusrisk suurem, kui 65-aastastel ja vanematel, kuid 2011. aastal tõusis vanemaealiste vaesuse määr taas, sest sissetulekud suurenesid ja sellega koos nihkus ka suhtelise vaesuse piir.

Absoluutses ehk süvavaesuses ja toimetulekut ohustavas vaesuses on eelkõige noored inimesed, kelle osatähtsus vaeste hulgas on viimasel ajal tublisti suurenenud. 2011. aastal oli 16–24-aastaste absoluutse vaesuse määr juba 14% ehk kiire majandusarengu aastatega võrreldes üle poole kõrgem, samas kui kõige vanemate inimeste absoluutse vaesuse määr oli kõigest 2%. Noortel on ühiskonnas palju raskem toime tulla kui ülejäänutel. Nende võimalusi piirab vaesus, nad on oma vanematest sõltuvad, sageli alles üliõpilased ning kui ka käivad tööl, siis töökogemust on neil vähe ja palk väike. Noorte halva olukorra põhjuseks oli kindlasti ka suur tööpuudus, mis küll alates 2011. aastast on hakanud vähenema. Noorte töötuse kasv oli üks tõsisemaid majanduskriisi tagajärgi. 25–49-aastaste ja 50–64-aastaste absoluutse vaesuse määr oli 2011. aastal üsna sarnane, 8–9%, mis on märgatavalt kõrgem kui 2007. ja 2008. aastal.

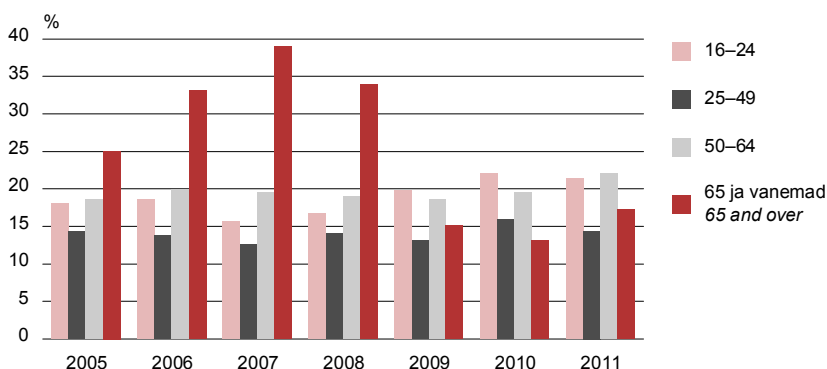
Joonis 2. Absoluutses vaesuses vähemalt 16-aastaste elanike osatähtsus rahvastikus vanuserühmade järgi, 2005–2011

Figure 2. Share of persons aged 16 and over living in absolute poverty in the total population by age group, 2005–2011

Joonis 3. Suhtelises vaesuses vähemalt 16-aastaste elanike osatähtsus rahvastikus vanuserühmade järgi, 2005–2011

Figure 3. Share of persons aged 16 and over living in relative poverty in the total population by age group, 2005–2011

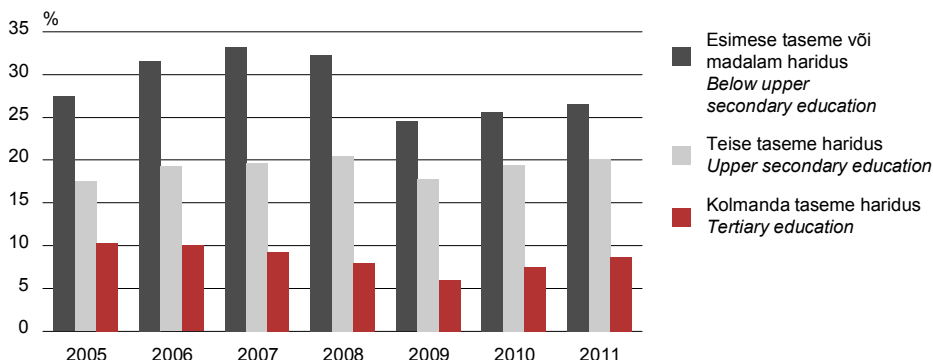
Vaesusel on palju põhjuseid. Kui läheneda temaatikale süvitsi, siis on väga keeruline eristada, millal on vaesus põhjus, millal tagajärg. Siinkohal väga ilmekas näide: kas inimene elab maal, sest ta on vaene või on inimene vaene, sest ta elab maal? Tõenäoliselt esineb mõlemat. Teise, mitte küll nii hea näite saab tuua haridustaseme kohta. On selge, et madalama haridustasemega inimene sattub vaesusesse tõenäolisemalt kui enam haritud inimene, sest kõrgem haridustase on vastastikuses seoses kõrgema ühiskondliku positsiooni ja suurema palgaga. Samas võib vaesus

olla põhjuseks, miks inimene ei saa head haridust, sest valikuvõimalused piirduvad tasuta haridusega ja ligipääsu tasulisele haridusele tõenäoliselt ei ole.

Suhtelise vaesuse puhul on hariduslik kihistumine väga suur (joonis 4), mis näitab, et haridustase mõjutab oluliselt suhtelisse vaesusesse jäämise riski suurst. Eelkõige on vaesusriskis töötud ja madalapalgalised töötajad, kelle puhul ongi haridus sageli otsustav tegur. Omandatud hariduse mõju suhtelisele vaesusele oli eriti märgata aastatel 2007 ja 2008, kui kõige madalama ja kõige kõrgema haridustasemega suhtelises vaesuses olevate inimeste määr erines lausa neli korda (kõrgemalt haritudete kasuks). Täpsemalt öeldes oli 2008. aastal kolmanda taseme haridusega inimestest suhtelises vaesuses 8%, esimese taseme või veelgi madalama haridusega inimestest aga peaaegu kolmandik. Ka järgnenud majanduslikult kehvematel aastatel ei ole kõrgemalt haritud inimeste suhtelise vaesuse määr oluliselt muutunud, kuid vähenenud on ebavõrdsus haridustasemete järgi, sest madalama haridusega inimeste suhtelise vaesuse määr on langenud, seda eelkõige tänu pensionide tõusule, mis võimaldas eakatel vaesusest väljuda.

Joonis 4. Suhtelises vaesuses vähemalt 16-aastaste elanike osatähtsus rahvastikus haridustaseme^a järgi, 2005–2011

Figure 4. Share of persons aged 16 and over living in relative poverty in the total population by level of education^a, 2005–2011

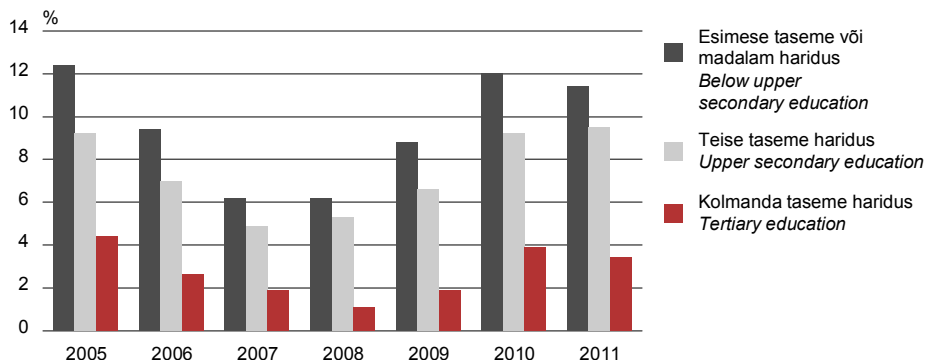
^a Esimese taseme haridus või madalam – alghariduseta, algharidus, põhiharidus, kutseharidus põhihariduseta noortele. Teise taseme haridus – kutseõpe põhihariduse baasil, üldkeskharidus, kutsekeskharidus põhihariduse baasil, keskeriharidus põhihariduse baasil, kutsekeskharidus keskhariduse baasil. Kolmanda taseme haridus – keskeriharidus keskhariduse baasil, kõrgharidus, magistri- ja doktorikraad.

^a Below upper secondary education – less than primary education, primary education, basic education, vocational education for youngsters without basic education. Upper secondary education – vocational training based on basic education, general secondary education, vocational secondary education based on basic education, professional secondary education based on basic education, vocational secondary education based on secondary education. Tertiary education – professional secondary education based on secondary education, higher education, Master's and Doctoral degree.

Ka absoluutse vaesuse näitajate põhjal võib öelda, et kõrgharidusega inimesed on väiksemas vaesusriskis kui madalama haridusega inimesed (joonis 5). Samas ei ole absoluutse vaesuse puhul vahed haridustaseme järgi nii suured kui suhtelise vaesuse puhul, kuid vaesuse kasvades on see lõhe suurenenud. 2011. aastaks oli vahe kõige madalama ja kõige kõrgema haridustasemega inimeste absoluutse vaesuse määr vahel juba kaheksa protsendipunkti. Selle on põhjustanud kõige madalama haridusega elanike absoluutse vaesuse määr enam kui kolm korda suurem tõus võrreldes kõrgeima haridusega elanike vaesuse määraga. 2011. aastal elas põhihariduse või sellest madalama haridusega inimestest absoluutses vaesuses 11%, kõrgharidusega inimestest aga kõigest 3%.

Joonis 5. Absoluutses vaesuses vähemalt 16-aastaste elanike osatähtsus rahvastikus haridustaseme^a järgi, 2005–2011

Figure 5. Share of persons aged 16 and over living in absolute poverty in the total population by level of education^a, 2005–2011

^a Esimese taseme haridus või madalam – alghariduseta, algharidus, põhiharidus, kutseharidus põhihariduseta noortele. Teise taseme haridus – kutseõpe põhihariduse baasil, üldkeskharidus, kutsekeskharidus põhihariduse baasil, keskeriharidus põhihariduse baasil, kutsekeskharidus keskhariduse baasil. Kolmanda taseme haridus – keskeriharidus keskhariduse baasil, kõrgharidus, magistri- ja doktorikraad.

^a Below upper secondary education – less than primary education, primary education, basic education, vocational education for youngsters without basic education. Upper secondary education – vocational training based on basic education, general secondary education, vocational secondary education based on basic education, professional secondary education based on basic education, vocational secondary education based on secondary education. Tertiary education – professional secondary education based on secondary education, higher education, Master's and Doctoral degree.

Absoluutsesse või suhtelisse vaesusesse sattumist mõjutab ka leibkonna koosseis (tabelid 1 ja 2). Nii pere tarbimine kui ka tulu sõltub sellest, kui palju on peres raha sissetoojaid (nt töötavaid täiskasvanuid) ja kui palju on ülalpeetavaid (nt lapsi või töötuid). Absoluutses ja suhtelises vaesuses olevate elanike leibkonnamuustrid on teistsugused ka seetõttu, et mõlema vaesusliigi arvutamiseks kasutatakse erinevaid tarbimiskaale (loe eestpoolt). Kuna absoluutse vaesuse arvutamisel on lastel suurem tarbimiskaal kui suhtelise vaesuse arvutamisel, siis sattuvad lasterikkad pered suurema tõenäosusega absoluutsesse kui suhtelisse vaesusesse.

Aegade jooksul on absoluutses vaesuses olnud üldjuhul kõige rohkem üksikvanemaga peresid (erandiks oli 2010. aasta, kui äärmuslikus vaesuses oli enim lasterikkaid peresid), teisteks riskirühmadeks on üksinda elavad inimesed ja paljulapselised pered. Üksikvanemaga leibkondadest elas 2011. aastal absoluutses vaesuses peaaegu viiendik, üksikutest alla 65-aastastest 17% ja vähemalt kolme lapsega paaridest 14%. Kõige vähem ohustas absoluutne vaesus üksikuid eakaid ja paare, kellest vähemalt üks on üle 64-aastane ja kellel ülalpeetavaid lapsi enam ei ole.

Suhtelises vaesuses elas kuni 2009. aastani enim üksikuid eakaid, pärast seda oli ka suhtelises vaesuses kõige rohkem üksikvanemaga leibkondi. Ühe täiskasvanu ja lapse või lastega leibkondadest oli suhtelises vaesuses koguni kolmandik. Ka oht suhtelisse vaesusesse sattuda on kõige väiksem ülalpeetavate lasteta vanemaealistel paaridel.

Seega on teistega võrreldes keerulisemas olukorras ja toimetulekuraskustega need leibkonnad, kus sõltuvaid lapsi on rohkem kui tööelisi liikmeid. Sõltuvad lapsed on kõik kuni 17-aastased leibkonnaliikmed ja need 18–24-aastased, kes elavad koos vähemalt ühe vanemaga ja kelle peamine sotsiaalne seisund on mitteaktiivne.

Tabel 1. Absoluutse vaesuse määr leibkonna tüübi järgi, 2005–2011*Table 1. Absolute poverty rate by type of household, 2005–2011*

(protsenti – percentages)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Lasteta leibkond	7,0	5,5	3,9	3,7	4,2	7,2	7,2	Household without children
Üheliikmeline leibkond	10,8	8,4	6,9	7,1	7,0	9,7	9,8	One-person household
Üksik alla 65-aastane	16,9	12,7	11,5	12,1	11,9	17,0	16,5	Single person aged under 65
Üksik vähemalt 65-aastane	3,3	Single person aged 65 and over
Lasteta alla 65-aastaste paar	7,7	5,9	2,8	2,6	4,6	8,8	9,0	Couple aged under 65, without children
Lasteta paar, vähemalt üks üle 64-aastane	3,9	3,3	2,6	1,6	...	1,9	2,5	Couple without children, at least one partner is aged over 64
Muu lasteta leibkond	3,8	3,0	1,7	2,2	2,3	6,0	4,8	Other household without children
Lastega leibkond	12,1	8,2	5,6	5,6	8,3	10,1	9,0	Household with children
Täiskasvanu ja laps(ed)	29,7	25,0	13,8	15,4	18,4	16,0	18,6	Adult and child(ren)
Ühe lapsega paar	9,2	4,9	4,8	2,7	5,2	7,1	6,0	Couple with one child
Kahe lapsega paar	8,5	6,4	3,2	2,7	6,6	7,9	8,1	Couple with two children
Vähemalt kolme lapsega paar	19,0	10,5	9,0	10,9	12,6	18,3	13,6	Couple with three or more children
Muu lastega leibkond	7,8	4,6	3,3	5,1	7,1	9,3	5,9	Other household with children

Vaesusesse sattumise ohtu vähendab eelkõige töökäimine. 2011. aastal oli mittetöötavate inimeste suhtelise ja absoluutse vaesuse määr (vastavalt 29% ja 13%) tööinimestega võrreldes üle kolme korra kõrgem (tabelid 3 ja 4). Mittetöötavate (töötud, vanaduspensionärid, muud mitteaktiivsed) inimeste hulgas olid kõige suuremas suhtelise ja absoluutse vaesuse riskis töötud, kellest 56% elas allpool suhtelise ja 38% allpool absoluutse vaesuse piiri. 2011. aastal oli peaaegu kõigis hõiveseisundites olevate inimeste nii absoluutse kui ka suhtelise vaesuse määr pisut tõusnud, kuid võrreldes 2010. aastaga oli tõus tunduvalt aeglustunud. Kui töötavate inimeste absoluutse ja suhtelise vaesuse määr polnud varasema aastaga võrreldes palju muutunud, siis töötute suhtelise vaesuse määr oli tõusnud kolm protsendipunkti ja absoluutse vaesuse tase paar protsendipunkti.

Hõiveseisundi järgi on meeste ja naiste vaesusriski erinevus küllaltki suur (tabelid 3 ja 4). Üldjuhul on töötute ja mitteaktiivsete meeste absoluutse ja suhtelise vaesuse risk suurem kui mittetöötavatel naistel (v.a vanaduspensionärid), samas on tööinimeste seas olukord vastupidine: naised on suuremas vaesusriskis kui mehed. Töötud naised on abikaasade ülalpidamisel või kui neil on lapsi, siis päästab neid vaesusest vanemahüvitis, lastetoetused ja alimendid. Meestel

sellist tuge sageli ei ole. Tööl käivate naiste seas on rohkem vaeseid kui töötavate meeste seas aga seetõttu, et naiste palk on väiksem. Samuti on meespensionäridest suuremas vaesuses naispensionärid, sest meeste eluiga on lühem ja pensionäridest naised peavad sageli üksi elama. Tänu ühisele tarbimisele saavad paremini hakkama mitmekesi koos elavad inimesed.

Tabel 2. Suhtelise vaesuse määr leibkonna tüübi järgi, 2005–2011

Table 2. Relative poverty rate by type of household, 2005–2011
(protsenti – percentages)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Lasteta leibkond	20,1	23,1	24,4	22,5	16	16,8	18,9	Household without children
Üheliikmeline leibkond	42,5	49	52,1	48,9	28,4	26,5	31,9	One-person household
Üksik alla 65-aastane	34,1	32,8	30,8	30,9	28,4	30,4	32,3	Single person aged under 65
Üksik vähemalt 65-aastane	52,8	68,5	79,5	71,3	28,5	21,6	31,4	Single person aged 65 and over
Lasteta alla 65-aastaste paar	14	14,4	9,9	9,3	12,6	15,3	15,8	Couple aged under 65, without children
Lasteta paar, vähemalt üks üle 64-aastane	7,6	10,9	14,5	11,6	8,4	9,3	8,3	Couple without children, at least one partner is aged over 64
Muu lasteta leibkond	7	7,5	9,1	7,8	9	11,3	11	Other household without children
Lastega leibkond	16,9	16,2	15,2	17,4	15,7	18	16,3	Household with children
Täiskasvanu ja laps(ed)	40,8	43,9	39,2	37,2	36,4	34,2	32,6	Adult and child(ren)
Ühe lapsega paar	13,5	11,5	11,3	11,8	14,1	14,8	12,8	Couple with one child
Kahe lapsega paar	12	11,9	10,1	14	10,6	13,2	14,2	Couple with two children
Vähemalt kolme lapsega paar	23,5	21,4	21,3	28,7	18,3	25,4	21,2	Couple with three or more children
Muu lastega leibkond	11,4	10,5	10,2	9,8	12,7	17,1	11,6	Other household with children

**Tabel 3. Absoluutses vaesuses vähemalt 16-aastaste osatähtsus rahvastikus
hõiveseisundi ja soo järgi, 2005–2011**

Table 3. Share of persons aged 16 and over living in absolute poverty in the total population by labour status and sex, 2005–2011
(protsenti – percentages)

	Mehed ja naised Males and females	Mehed Males	Naised Females	
2005				2005
Töötav	4,0	3,5	4,4	Employed
Mittetöötav	14,8	17,4	13,2	Not at work
töötu	47,7	51,8	41,6	unemployed
vanaduspensionär	4,9	3,3	5,6	retired
muu mitteaktiivne	19,2	18,8	19,5	other inactive
2006				2006
Töötav	2,5	2,3	2,6	Employed
Mittetöötav	11,5	14,7	9,6	Not at work
töötu	41,5	42,4	39,7	unemployed
vanaduspensionär	4,0	...	4,9	retired
muu mitteaktiivne	14,9	18,0	13,0	other inactive
2007				2007
Töötav	2,0	1,8	2,2	Employed
Mittetöötav	7,6	11,1	5,6	Not at work
töötu	34,3	35,4	...	unemployed
vanaduspensionär	2,1	...	2,1	retired
muu mitteaktiivne	11,2	13,7	9,5	other inactive
2008				2008
Töötav	2,0	2,1	2,0	Employed
Mittetöötav	7,5	10,9	5,4	Not at work
töötu	29,8	29,3	31,4	unemployed
vanaduspensionär	1,4	...	1,8	retired
muu mitteaktiivne	10,5	13,8	8,4	other inactive
2009				2009
Töötav	1,9	1,4	2,4	Employed
Mittetöötav	9,8	13,2	7,5	Not at work
töötu	27,7	29,9	24,0	unemployed
vanaduspensionär	1,4	...	1,7	retired
muu mitteaktiivne	12,6	13,9	11,6	other inactive
2010				2010
Töötav	3,7	3,2	4,3	Employed
Mittetöötav	12,9	16,9	10,1	Not at work
töötu	35,9	36,6	34,9	unemployed
vanaduspensionär	1,4	...	1,5	retired
muu mitteaktiivne	16,2	18,8	14,2	other inactive
2011				2011
Töötav	3,8	3,6	4,0	Employed
Mittetöötav	12,8	16,3	10,5	Not at work
töötu	38,3	43,5	31,6	unemployed
vanaduspensionär	2,3	...	2,8	retired
muu mitteaktiivne	17,1	18,4	16,2	other inactive

Tabel 4. Suhtelises vaesuses vähemalt 16-aastaste osatähtsus rahvastikus hõiveseisundi ja soo järgi, 2005–2011

Table 4. Share of persons aged 16 and over living in relative poverty in the total population by labour status and sex, 2005–2011
(protsenti – percentages)

	Mehed ja naised <i>Males and females</i>	Mehed <i>Males</i>	Naised <i>Females</i>	
2005				2005
Töötav	7,5	6,3	8,8	<i>Employed</i>
Mittetöötav	31,6	30,4	32,3	<i>Not at work</i>
töötu	59,5	64,8	51,8	<i>unemployed</i>
vanaduspensionär	28,7	17,4	33,7	<i>retired</i>
muu mitteaktiivne	28,8	31,0	27,3	<i>other inactive</i>
2006				2006
Töötav	7,7	6,4	9,0	<i>Employed</i>
Mittetöötav	35,9	35,0	36,4	<i>Not at work</i>
töötu	61,7	64,4	56,0	<i>unemployed</i>
vanaduspensionär	36,9	25,2	42,1	<i>retired</i>
muu mitteaktiivne	30,1	35,0	27,0	<i>other inactive</i>
2007				2007
Töötav	7,3	6,0	8,6	<i>Employed</i>
Mittetöötav	38,0	35,7	39,4	<i>Not at work</i>
töötu	60,6	61,6	57,0	<i>unemployed</i>
vanaduspensionär	43,3	30,6	48,7	<i>retired</i>
muu mitteaktiivne	29,1	34,4	25,5	<i>other inactive</i>
2008				2008
Töötav	8,1	6,5	9,7	<i>Employed</i>
Mittetöötav	35,4	33,7	36,5	<i>Not at work</i>
töötu	55,2	56,2	52,0	<i>unemployed</i>
vanaduspensionär	37,9	24,6	43,9	<i>retired</i>
muu mitteaktiivne	28,4	33,8	24,8	<i>other inactive</i>
2009				2009
Töötav	6,4	4,9	7,8	<i>Employed</i>
Mittetöötav	25,9	28,5	24,1	<i>Not at work</i>
töötu	46,7	49,9	41,0	<i>unemployed</i>
vanaduspensionär	17,9	10,8	21,1	<i>retired</i>
muu mitteaktiivne	26,9	30,8	24,1	<i>other inactive</i>
2010				2010
Töötav	7,9	6,8	9,0	<i>Employed</i>
Mittetöötav	26,9	30,5	24,3	<i>Not at work</i>
töötu	52,1	54,8	48,0	<i>unemployed</i>
vanaduspensionär	14,9	9,5	17,5	<i>retired</i>
muu mitteaktiivne	30,0	34,7	26,4	<i>other inactive</i>
2011				2011
Töötav	8,3	6,6	10,0	<i>Employed</i>
Mittetöötav	29,0	32,6	26,7	<i>Not at work</i>
töötu	55,5	62,1	47,2	<i>unemployed</i>
vanaduspensionär	19,6	14,1	22,3	<i>retired</i>
muu mitteaktiivne	31,7	37,2	27,7	<i>other inactive</i>

Lõpetuseks

Vaeste inimeste osatähtsuse suurenemine rahvastikus viimastel aastatel viitab jäljele, mis majanduskriis on meie ühiskonnale jätnud. Kuigi vaesuse süvenemine on 2011. aastast pidurduma hakanud, ei ole elu Eestis veel paljudele elamisväärne. Taas tuleb hakata mõtlema, kuidas abistada abivajajaid, seda nii ühiskonna kui üksikisiku tasandil. Vaesus puudutab eriti

valusalt töötuid, lasterikkaid ja üksikvanemaga peresid ja naisi, aga ka töötuid mehi, madala haridustasemega inimesi ja noori.

Kui küsida, kas Eesti elanike majandusliku olukorra muutumist mõõdab paremini suhtelise või absoluutse vaesuse määra muutus, võib öelda, et pigem näitab tõeliselt raskes olukorras inimeste osatähtsust ühiskonnas ja selle arengut ajas paremini absoluutne vaesus. Suhteline vaesus iseloomustab sissetulekute jagunemise (eba)ühtlust ning seega võib sissetulekute suurenedes suhteline vaesus hoopis kasvada, näiteks kui kõrgema sissetulekuga elanike sissetulek suureneb rohkem kui madalama sissetulekuga elanikel. Üldjuhul on suhtelise vaesuse üldine tase ühiskonnas üsna stabiilne ja muutub aja jooksul vähe (kui just sissetulekute erisus väga ei muutu). Absoluutse vaesuse tase on muutuste suhtes tundlikum ja liigub käsikäes riigi majandusliku jõukuse tasemega. Absoluutset vaesust võiks nimetada ka äärmuslikuks vaesuseks ja see kajastab paremini tegelikku olukorda ning inimeste reaalselt sissetulekut. Absoluutse vaesuse tase langeb vaid siis, kui üldine sissetulekute kasv on suurem kui tarbijahinna indeksi kasv.

Allikad Sources

- Booth, C. (1892). *Life and Labour of the People in London*. Vol 1. London: MacMillan.
- Bradshaw, J. (2006). Some problems in the international comparison of child income poverty. – *Childhood, Generational Order and the Welfare State: Exploring Children's Social and Economic Welfare*. Vol 1, COST A 19: Children's Welfare. / Eds. H. Wintersberger, L. Alanen, T. Olk, J. Qvortrup. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Brown, M., Madge, N. (1982). *Despite the Welfare State*. Heinemann.
- Fahey, T. (2007). The Case for an EU-wide Measure of Poverty. – *European Sociological Review*, Vol 23, No 1, pp. 35–47.
- Kangas, O., Ritakallio, V.-M. (1998). Different Methods – Different Results? Approaches to Multidimensional Poverty. *Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective*. / Ed. H.-J Andress. Aldershot: Ashgate, pp.167–203.
- Kutsar, D., Trumm, A. (1993). Poverty among households in Estonia. – *Scandinavian Journal of Social Welfare*, Vol 2, pp. 128–141.
- Ringen, S. (1988). Direct and Indirect Measures of Poverty. – *Journal of Social Policy*, Vol 17, No 3, pp. 351–365.
- Szulc, A. (2009). A matching estimator of household equivalence scales. – *Economics Letters*, Vol 103, pp. 81–83.
- Tiit, E.-M. (2006). Vaesus ja selle mõõtmine. Vaesuse suundumused Eestis. Poliitikaanalüüs. Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 8.
- Tiit, E.-M. (2010). Vaesuse arengud Eestis. <http://statistikaamet.wordpress.com/tag/vaesuspiir/> (7.03.2013).
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Standard of Living*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Trumm, A. (2010). Kuidas vaesust mõista, määratleda ja mõõta? – *Vaesus Eestis*. Tallinn: Statistikaamet, lk 6–35.